

До перспективних напрямів втілення на практиці ідеї сталого розвитку навколишнього середовища слід віднести: розв'язання проблем збереження довкілля та соціально-економічного розвитку суспільства на основі їх неподільності, взаємопов'язаності та взаємоузгодженості; формування механізмів інтеграції завдань збереження довкілля у стратегію соціально-економічного розвитку; стимулювання інноваційних та інвестиційних проектів, спрямованих на впровадження ресурсозберігаючих технологій, модернізацію існуючих виробничих процесів, розвиток наукоємних галузей промисловості; створення системи збалансованого управління розвитком суспільства, що стимулюватиме збереження довкілля і відновлення його природних властивостей, забезпечить невиснажливе використання природних ресурсів та ефективний розвиток продуктивних сил; залучення широкого кола громадян до підготовки планів дій щодо збереження та захисту довкілля, формування ефективної системи пропаганди ідей сталого розвитку, створення відповідної системи виховання і навчання.

Забезпечення можливості створення нових і вдосконалення традиційних технологій, особливо наукоємких високих технологій і нанотехнологій, при контрольованому й збалансованому споживанні та відновленні природних ресурсів з очищенням навколишнього середовища від забруднень повинно стати ключовим аспектом державної політики, спрямованої на раціональне використання природних ресурсів.

#### *Література*

1. Хлобистов Є.В. *Екологічна безпека трансформаційної економіки*. – К.: Чорнобильінтерінформ, 2004. – 336 с.
2. Веклич О.О. *Україна в міжнародних рейтингах екологічної сталості // Стратегія забезпечення сталого розвитку: Матер. міжнар. наук.-практ. конф.* – К.: РВПС України НАН України, 2008. – Ч.1. – С. 25–30.
3. Хвесик М.А. *Водне господарство України в умовах ринкових відносин: системні суперечності, структурні диспропорції та колізії регулювання // Економіка природокористування і охорони довкілля*. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – С. 7–14.
4. *Актуальные проблемы устойчивого развития / Акимов В.А., Бридун Е.В., Дергачева В.В. и др. / Под ред. И.В. Недина, Е.И. Сухина*. – К.: Общество "Знание" Украины, 2003. – 430 с.

УДК 330.15

**А.В. ЧЕРНЯХІВСЬКА**

**Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України**

## **ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІННОВАЦІЙ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Відповідно до ст. 50 Конституції України кожен громадянин має право на безпечне для життя та здоров'я довкілля й на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Цьому праву кореспондує закріплений у ст. 16

Конституції обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, а також подолання наслідків Чорнобильської катастрофи [1]. Отже, екологічна безпека є невід'ємною частиною державної політики. Екологічній безпеці присвячено дослідження українських економістів та екологів (Дорогунцова С., Данилишина Б., Качинського А., Сухорукова А., Хлобистова Є., Хилька М., Шевчука В., Яцика А. тощо), юристів та політологів (Андрейцева В., Костеріна В., Малишко М., Перги Т., Рожена О., Хімич О., Шемшученка Ю. та інших).

Водночас все більшого значення набуває інноваційна складова державної політики. У Посланні Президента України "Європейський вибір" визначено, що при здійсненні державної науково-технічної та інноваційної політики саме держава має стати безпосереднім провідником інноваційного розвитку, замовником та організатором досліджень і розробок на найсучасніших напрямках науково-технічного прогресу [2]. Подальшого розвитку інноваційна складова економічного і соціального розвитку України набула у Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 роки "Шляхом європейської інтеграції", розробленій за дорученням Президента України у 2004 році [3], де зокрема, відзначається нагальність та необхідність інноваційного спрямування подальшого розвитку.

На сьогодні не достатньо вивченими є проблеми ефективного та одночасного втілення двох складових державної стратегії, можливості взаємної інтеграції інтересів і принципів екологічної безпеки та інновативності у ці складові стратегії, визначення їх взаємодоповнюваності або взаємовиключності. Вищезазначене обумовило актуальність та мету нашого дослідження, яке присвячене теоретичним аспектам взаємозв'язку між екологічною безпекою та інноваційною складовою розвитку.

Відповідно до мети дослідження нами було проаналізовано сутність понять інновацій та екологічної безпеки, сферу їх застосування у соціально-економічному житті суспільства та їхню роль у державній політиці. Вважаємо, що така послідовність дасть змогу встановити взаємозв'язок цих двох складових сучасної політики та зробити висновок щодо їх взаємодоповнюваності або взаємовиключності.

Розглядаючи *інноваційну складову*, зазначимо, що у світовій економічній літературі інновація інтерпретується як перетворення потенційного науково-технічного прогресу в реальний, що втілюється в нових продуктах і технологіях. Проблематика нововведень у нашій країні тривалий час розроблялася в рамках економічних досліджень науково-технічного прогресу. Термін інновація став активно використовуватись у перехідній економіці як самостійно, так і для позначення низки родинних понять: інноваційна діяльність, інноваційний процес, інноваційне рішення та інші.

В економічній енциклопедії інновація розглядається як новий підхід до конструювання, виробництва, збуту товарів, завдяки якому інноватор та його компанія здобувають переваги над конкурентами [4, с. 656].

Загалом у літературі налічуються сотні визначень. Наприклад, Б. Твіст

тлумачить інновацію як процес, у якому винахід або ідея набувають економічний зміст. Ф. Ніксон [5, с. 11] вважає, що інновація – це сукупність технічних, виробничих і комерційних заходів, які приводять до появи на ринку нових і поліпшених промислових процесів й устаткування. Інновація за Б. Санто [6, с.15] – це такий суспільний технічний економічний процес, що через практичне використання ідей і винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій. На ринку інновації можуть виникнути через додатковий дохід, економічну вигоду, прибуток. Й. Шумпетер [7, с. 154] трактує інновацію як нову науково-організаційну комбінацію виробничих факторів, мотивовану підприємницьким духом. У внутрішній логіці нововведень – новий момент динамізації економічного розвитку. Нині до технологічних інновацій застосовують уніфіковані поняття, установлені керівництвом Осло (1992 р.) [8].

Узагальнюючи дослідження з трактування терміна інновації, можна стверджувати, що всі вони містять елементи, представлені в офіційному визначенням (згідно з Законом України "Про інноваційну діяльність"). Отже, інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [9].

Водночас зауважимо, що головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоспроможної продукції.

Отже, на сучасному етапі розвитку економіки інновації стають головним засобом збереження конкурентоспроможності і невід'ємною частиною підприємницької діяльності.

Аналіз теоретико-методологічних підходів до сутності *екологічної безпеки* виявив, що існує багато визначень цього поняття. За Є.Єфімовою, це стан захищеності об'єкта (особистості, території, промислового або природного об'єкта) від загроз забруднення природних об'єктів [10, с.78]. Г. Серов визначає її як стан об'єкта (природного або техногенного), при якому відсутні загрози стану довкілля з боку цього суб'єкта [11, с. 12]. В працях В. Потапова екологічна безпека трактується як відсутність неприпустимого екологічного ризику, що пов'язаний з можливістю нанесення збитків [12, с. 410]. На думку Є. Хлобистова, екологічну безпеку слід розглядати на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях, де кожен рівень має властиві йому завдання та функції, особливості правового забезпечення, міжнародних відносин, площину сприйняття негативного впливу та площину продукування цього впливу [13, с. 87].

В економічному словнику екологічна безпека визначається як стан

навколишнього природного середовища у межах світового господарства, у країні загалом та в окремих регіонах і окремих підприємствах, що не загрожує здоров'ю населення у процесі праці та життєдіяльності [4, с. 374].

Офіційне визначення можна дати на підставі Закону України „Про основи національної безпеки України” [14], згідно з яким екологічна безпека – це стан захищеності природних об'єктів і комплексів, життя і здоров'я людини, її майна та господарської діяльності від екологічних загроз.

Узагальнюючи дослідження з сутності екологічної безпеки, ми погоджуємось з думкою О. Хіміч [15, с. 31], що екологічна безпека – це такий політичний, економічний, екологічний, міжнародний стан країни, який забезпечує сприятливі умови для розвитку людини, суспільства та держави і виключає небезпеку настання негативних наслідків від різноманітних загроз. Вихідними позиціями для створення ефективної системи екологічної безпеки слід розглядати національні інтереси нашої держави та реально існуючі загрози для їх безпеки.

Отже, екологічна складова національної безпеки як комплексна проблема стосується в першу чергу економіки країни та її соціальної сфери. Конкурентоспроможність держави залежить від екологічного фактора, адже внаслідок будь-якої техногенної катастрофи втрачаються попередні здобутки та унеможлиблюється повноцінний розвиток на майбутнє. У свою чергу, виснажені ресурси та їх нераціональне використання роблять країну залежною від зовнішніх сил, що призводить до втрати національного суверенітету. Відповідно, від здоров'я нації та раціональної системи господарювання залежить перспектива країни.

Таким чином, основою конкурентоспроможності країни є, з одного боку, інноваційність розвитку, з іншого – забезпечення екологічної безпеки. Підтвердження цієї думки ілюструє виступ голови партії Зелених України В. Костеріна, що зазначає: "Головне – це усвідомлення розвиненими країнами важливості екології, а також збільшення попиту на екологічно безпечні технології. На виставках інноваційних технологій у Японії я переконався, що зусилля наукових кіл цілком спрямоване на те, щоб зробити життя кожної людини якісним й безпечним. Найбільша цінність – це життя, тому в розвинених країнах системно впроваджуються екотехнології, що дозволяють людині гармонійно існувати з природою. ... "Зелений" бізнес упевнено набирає оберти, а інноваційні технології стають об'єктом першочергового інтересу. У прогресивних країнах політика стає усе більш екологізованою" [16].

Більш детально зупинимось на *взаємозв'язку інноваційного процесу та забезпечення екологічної безпеки*. Вважаємо, що більш коректним буде розглядати, як екологічна безпека корелюється із процесом розробки та впровадження інновацій. Адже нині все більшої значущості набуває конкурентна боротьба за екологічними показниками виробництва, продукції або послуги. Таким чином, інноваційний процес набуває ознак екологічності. Нині принципи екологічної безпеки повинні стати органічними та обов'язковими складовими кожної стадії інноваційного процесу, зокрема:

- фундаментальні (теоретичні) дослідження – основна стадія, яка є підґрунтям для будь-якої революційної інновації. Вона є найбільш затратною та ризикованою і часто ініціюється та фінансується державою. На цьому етапі послідовне втілення державних інтересів у всі сфери соціального та економічного життя суспільства органічно знайде своє відображення у спрямованості інноваційних фундаментальних досліджень;

- прикладні дослідження є логічним продовженням фундаментальних і можуть бути ініційовані підприємствами. Вони можуть виконуватись не тільки на основі результатів сучасних наукових розвідок, але і давати "друге" життя результатам фундаментальних досліджень, які з технологічних або інших причин не були втілені на момент проведення. Екологічність цієї стадії має регулюватись як прямо через законодавчо-нормативні механізми, так й опосередковано через державні замовлення або інші стимулюючі механізми;

- стадії розробки, проектування, освоєння та промислового виробництва, а також маркетинг й збут виконуються конкретними суб'єктами господарської діяльності на власний ризик та під власну відповідальність. Екологічна безпека на цьому етапі може стати основою конкурентних позицій фірми на ринку та використовуватися для виходу на інші ринки, завоювання нових споживачів, підвищення прибутковості за рахунок зменшення споживання ресурсів або платежів за забруднення довкілля.

З огляду на зазначене можна зробити висновок, що з теоретичного погляду екологічна безпека та інновації є багатовимірними поняттями, сутність яких залежить від суб'єкта, об'єкта та цілей дослідження. Багатозначність цих термінів обумовлюється широтою сфер діяльності, в якій вони використовуються, та різноплановістю досліджень. З іншого боку, це призводить до різного тлумачення цих понять, можливості спекулювання на термінології. Вважаємо, що більш коректно спиратись на визначення, наведені у чинному законодавстві.

З методологічного погляду екологічна безпека та інноваційний розвиток є двома складовими не тільки політики держави, але й основою її конкурентоспроможності. Сумісність цілей є базою для пошуку взаємозв'язку між ними. На нашу думку, екологічна політика, з одного боку, це основа для інноваційних розробок. Тут особливого значення набувають державна політика, її послідовність та наскрізний характер. Пріоритети розвитку та збереження довкілля повинні формувати не тільки економічну складову розвитку, але й ментальні аспекти як фактор попиту на інновації. З іншого боку, політика екологічної безпеки виступає як обмежувач інноваційних розробок, що мають потенційну або реальну небезпеку.

З управлінського погляду екологічна безпека на сучасному етапі глобального прагнення до сталого розвитку та спрямування світового політикуму й підприємництва на екологізацію господарської діяльності є органічною та невід'ємною складовою таких основних видів інноваційної діяльності, як:

- інструментальна підготовка й організація виробництва. Саме на цьому

етапі закладається екологічна складова виробництва через зміни в процедурах, методах і стандартах виробництва й контролю якості виготовлення нового продукту або застосування нового технологічного процесу, придбання виробничого устаткування тощо;

- пуск виробництва та передвиробничі розробки. На цьому етапі нормам екологічної безпеки повинні відповідати нові модифікації продукту і технологічного процесу, що у подальшому можуть коригуватися для відповідності нормам та стандартам на етапі запуску пробного виробництва. Важливою складовою цього етапу є перепідготовка персоналу на принципах екоменеджменту, а також для застосування нових технологій й устаткування;

- маркетинг нових продуктів, що включає попереднє дослідження ринку, адаптація продукту до різних ринків або підготовку ринку до сприйняття нової продукції, створення нового ринку, проведення рекламних кампаній тощо. Наразі активно розвивається напрямок досліджень щодо екологічного маркетингу екологічної безпеки в системі маркетингу (див. роботи В. Божкової, С. Ілляшенко, О. Прокопенко та інших), у яких доводиться взаємозв'язок між екологічною безпекою та маркетинговими стратегіями;

- придбання неупредметненої технології у формі патентів, ліцензій, розкриття ноу-хау, торговельних марок, конструкцій, моделей і послуг технологічного змісту чи упредметненої технології (машин й устаткування, за своїм технологічним змістом пов'язаних із впровадженням продуктових або процесних інновацій). З позицій екологічної безпеки саме ця складова повинна ретельно відслідковуватись державою за допомогою нормативно-правових механізмів та стандартів для недопущення на ринок псевдоінновацій, базованих на другорядних технологіях, що не виправдали себе або заборонені в інших країнах.

Отже, наразі екологічна складова стає невід'ємною частиною не тільки наукових розробок, соціальних прагнень, але і політичного та економічного життя. Сучасна державна політика вимагає нових підходів до її реалізації, в основі яких повинні лежати інноваційні розробки, що спираються на принципи екологічної безпеки. Проведене дослідження довело взаємозв'язок та взаємодоповнюваність цих двох складових державної політики, втім, не достатньо розробленим залишається практичний аспект їх поєднання, чому будуть присвячені наші подальші наукові розвідки.

#### *Література*

1. Конституція України / Верховна Рада України. – Серія "Закони України". – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 59 с.
2. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 100.
3. Шляхом Європейської інтеграції. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, З.С. Варналій та ін. / Нац. ін-т стратег. досліджень; Ін-т екон. прогнозування НАН України; М-во економіки з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

4. *Економічна енциклопедія: У 3 томах / Під ред. С.В. Мочерного. – К. –Тернопіль: Видавничий центр "Академія", 2000. – Т. 1. – 864 с.*
5. *Никсон Ф. Инновационный менеджмент. – М.: Экономика, 1997. – 240 с.*
6. *Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Пер.с венг. – М.: "Знания", 1990. – 255 с.*
7. *Шумпетер Йозеф А. История экономического анализа: В 3 т. / Санкт-Петербургский гос. ун-т экономики и финансов; Высшая школа экономики {Москва} / Марк Перлман (предисл.) – СПб.: Экономическая школа, 2004. – 580 с.*
8. *Oslo Manual. Guidelines For Collecting And Interpreting Innovation Data. – Organisation for economic cooperation and development statistical office of the European communities. – Third edition. – OECD and Eurostat: 2005. – 192 p.*
9. *Закон України "Про інноваційну діяльність" // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – №36. – Ст. 266.*
10. *Ефимова Е.И. Экологическое право России. – М. Изд-во "Городец", 2007. – 432 с.*
11. *Серов Г.П., Серов Г.П. Техногенная и экологическая безопасность в практике предприятий. – Ростов: Узд-во "Ось-89", 2007. – 512 с.*
12. *Потапов А.И. Окружающая среда: В 12 т. – С-Пб.: Гуманістика. 1999. – Т. 9. Чрезвычайные ситуации природного и техногенного характера. – 450 с.*
13. *Хлобистов Є.В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / Відп. ред. С.І. Дорогунцов / РВПС України НАН України. – К.: Агентство "Чорнобильінтерінформ", 2004. – 336 с.*
14. *Закон України "Про основи національної безпеки України" від 29 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.*
15. *Хімич О. Взаємозв'язок екологічної безпеки із законністю: окремі аспекти // Право України. – 2003. – № 11. – С. 41.*
16. *Костерін В. Екологічна безпека повинна стати національною ідеєю / Екоклуб "Зелена хвиля". – <http://ecoclub.kiev.ua/index.php?go=Pages&in=view&id=39>*

УДК 332.2

**Л.О. ШАШУЛА**

**Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України**

## **ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ**

Сучасне землекористування в Україні сформувалося під впливом цілої низки умов і факторів. Але основними серед них слід вважати, по-перше, онтологічні уявлення про землю, які утворилися під впливом антропогенно-природних процесів, що проходили на теренах України протягом тривалого часу, а по-друге, історичний досвід щодо соціально-економічних відносин та технології обробітку землі.

В практиці землекористування найчастіше земля сприймається як засіб виробництва [1–5]. Разом з тим однією із головних функцій землі, яка суттєво впливає практично на будь-яку галузь економіки, є визначення її ролі як місця